

III 293–294), A. Priedytės ir A. Luddeno „Lettisch intensiv!“ (W. Tenhagen, III 295–296), R. Eckerto ir kt. „Die baltischen Sprachen“ (J. D. Range). LgB pagerbti iš mūsų tarpo pasitraukę mokslininkai: J. Safarewiczus (I 285–291), K. Dravinis (II 283–290, su bibliografija), J. Hilmarssonas (II 291–294), A. Gregorskis (II 295–298), T. Buch (II 299–313, su jos atsiminimų nuotrupomis), V. Pisanis (III 303–309, su baltistine bibliografija), R. Bertulis (III 310–312, su rinktine bibliografija); reguliariai informuojama apie svarbesnes baltistines konferencijas.

Čia pateikta trumpa apžvalga gal padės skaitytojui susidaryti apytikrą LgB vaizdą, kuris „Baltistijoje“ turėjo pasirodyti gerokai anksčiau, ne laukiant ketvirto tomo. Tačiau subjektyvios prielastys kiek atitolino¹ pažinti su jaunu, bet labai rimtu BIt konkurentu, iš kurio galima ir verta kai ko pasimokyti. Ypač - sugebėjimo sutelkti didžiulį būrį autorių, įžiebtį diskusijas, taip pat entuziazmo, nuolatinės ieškojimų dvasios.

Bonifacas Stundžia

Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus Vokiečių-Lietuvių kalbų žodynas. Keturių dalių / Handschriftliches Deutsch-Litauisches Wörterbuch des 17. Jahrhunderts in vier Teilen / Manuscript German-Lithuanian Dictionary of the 17th century in four parts. I: A–E, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla / Bibliotheca Baltica, 1995, XLIII, 629 p.

Jau iš šitokio titulinio puslapio teksto (jis baigiasi žodžiu *leidžiama*) matyti leidinio pobūdis ir iš dalies apimtis. Tai V. Drotvino parengta XVII a. pabaigos Frydricho Pretorijaus Vyresniojo (1624–1695) rankraštinio vokiečių-lietuvių kalbų žodyno pirmoji dalis, apimanti A–E raides. Ją sudaro: trumpa parengėjo pratarmė (su vertimu į vokiečių ir anglų kalbas, p. VII–IX), parengėjo įžanginis straipsnis „Pastabos apie Frydricho Pretorijaus žodyną Clavis Germanico-Lithvana“ (su lietuviškais paaiškinimais ir šio straipsnio vokiečių bei anglų kalbų santrauka, p. X–XXXIV), Pretorijaus žodyne vartojamų sutrumpinimų sąrašas (p. XXXVI–XLIII), turinys ir minėtų raidžių žodyno faksimilės (p. 1–629).

Pratarmėje trumpai nusakoma žodyno paskirtis, reikšmė ir jo publikavimo tikslas. Čia taip

pat nurodoma būsimųjų publikacijos dalių apimtį: antroji apimsianti F–L raidžių žodžius, trečioji prasidėsianti raide M ir baigiantis žodžiu *verstehen*, ketvirtoji prasidėsianti žodžiu *verstehen* ir baigiantis Z raides žodžiais, po kurių būsianti pridėta lietuviškų žodžių rodyklė (iš šitokio nurodymo nelabai aišku, ar žodis *verstehen* bus trečioje ar ketvirtoje dalyje). Pratarmės pabaigoje dar pažymima, kad pirmosios dalies rankraštis publikuoti buvo parengtas 1987 m., bet išspausdintas tik 1995 m., minint žodyno autoriaus 370-ąsias gimimo ir 300-ąsias mirties metines.

Įžanginiame straipsnyje rašoma apie Pretorijaus gyvenimą, jo lituanistinę veiklą, jo žodyno atsiradimo aplinkybes, žodyno sandarą bei apimtį (jis esąs dviejų tomų, kurių pirmasis apima A–L raides ir turįs 1326 vidutinio formato (21x17 ar 20,2x16,3 cm) puslapius, o antrasis M–Z raides ir turįs 1183 puslapius; iš viso žodyno teksto esą 2511 puslapių, įskaitant ir tuščiuosius). Be to, čia pateikiama duomenų apie rankraščio įrašimą, popierių, rašyseną, apibūdinami įvairūs papildymai bei priedai. Manoma, kad prierašų galėjęs įdėti žodyno autoriaus sūnus Frydrichas, kuris paveldėjo tėvo Žilių parapiją, taip pat Vilhelmas Teodoras Šimelpenigis ir Kristijonas Frydrichas Štimeris, kuriems priklausė rankraštis ir kurių pavardės įrašytos rankraščio pradžioje. Prierašų autoriai, V. Drotvino nuomone, galėję būti ir dar kokie du ar trys nežinomi asmenys, bet jiems nustatyti reikėtų specialių tyrinėjimų (p. XII).

Įžanginiame straipsnyje paliečiamos ir tokios ligi šiol dar neišnarpintos problemos, kaip žodyno parašymo data, prie daugelio žodžių pridėtų bibliinių posakių vertimo autorystė, žodyno ryšys su ankstesniais vokiečių-lietuvių kalbų žodynais. Be to, užkliudoma čia ir žodyno autorystės problema: pritariama J. Lebedžio įtikimais argumentais paremtam spėjimui, kad žodyno autorius buvęs Frydrichas Pretorijus Vyresnysis².

Tačiau dėl J. Lebedžio nurodytos žodyno parašymo datos (apie 1674, vėliausiai – 1675 m.) įžanginio straipsnio autorius suabejoja. Remdamasis žodyno popieriaus vandenženkliais, jis mano, kad „žodynas rašytas dešimtmečiu vėliau, negu nurodo Lebedys“ (p. XIV). Kiek tokia abejonė yra pagrįsta, specialiai netyrinėjusiam tų vandenženklių sunku pasakyti, juoba kad ir pats V. Drotvina sakosi negalėjęs jų visų identifikuoti.

¹ Apie LgB pasirodymą operatyviai informuota „Gimtojoje kalboje“ (Nr. 4–5, 1993, 20).

² J. L e b e d y s, Smulkioji lietuvių tautovėda XVII–XVIII a., Vilnius, 1956, 510.

Problemos, kas vertė iš Liuterio biblijos painius posakius į lietuvių kalbą, įžanginio straipsnio autorius nesprendžia: tenkinasi tvirtinimu, kad ši problema iki šiol nebuvo tyrinėta, bet „greičiausiai Biblijos iliustracijas jis vertė pats“ (p. XIV). Ir

- C**
1. *Ošei tau neša Dirvū (Laukū) Pennigus.*
Pat. XXVII, 26
I, p. 54
 2. *Paikafis wisę sawę Dwafę nei lėte išlėja, bet Išmintingafis išlėlaika kitam Kartui (neplepėja)*
Pat. XXIX, 11
I, p. 121
 3. *Del to jo gerroji Gywata neturrę Twirtibę.*
Job. XX, 21
I, p. 313
 4. *Wiešpatie palik ji dar ši Metę ikki ji apkapāju ir apkrcęju.*
Luk. XIII, 8,
I, p. 329
 5. *Jonas buwo Werbludū Plaukais apredytas.*
Mat. III, 4,
I, p. 421

Kadangi didžiąją dalį bibliinių posakių vertė veikiausiai pats Pretorijus, tad iš jų galima spręsti ir apie žodyno autoriaus lietuvių kalbos mokėjimo lygį, ir apie jo idiolekto ypatybes. Todėl būtų labai pravartu tiek tekstologiniu, tiek lingvistiniu atžvilgiu patyrinėti tuos posakius, jų vertimų kalbą nuodugniau palyginti su J. Bretkūno kalba. O grafologinė kitų asmenų įrašų analizė galbūt padėtų išaiškinti ir tų įrašų autorius.

Lex

- Abhandlung nuprekiojimas, o*
p. 3
- Beutelschneider. Maskeľninkas*
p. 16a
- Comet dangaus rykšte Šwaižde su ūdega*
p. 21a.
- Decem Luter-Klebon-Patobet penigai*
p. 23

iš tikrųjų toks spėjimas turi pagrindo: sugretinus žodyno (C) verstinius posakius su J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio (BB) atitikmenimis, nematyti, kad Pretorijus būtų naudojėsis pastaruoju šaltiniu, plg.:

BB

- ...nūg awinų gawni lauko piningus.*
BBR (= J. Bretkūno rinkt. raštai), p. 274
- Durnasis ischleid wisę sawę dwafę, Bet ischmintingasis nussistabda [pir. apsidumoj, Palaika ię sawip.]*
BBR, p. 277
- Todelei jo geras Lebawimas ne issilaikkis.*
BBR, p. 148
- ...pane, testow dabar schi metę, ikki apkasiu ghi ir mieschlo pridesiu [prikresiu]*
NT 1991 (= NAVIAS TESTAMENTAS), p. 284
- O ghis Joanas tureio Ruba isch Werbludo gawų [schirių]*
NT 1991, p. 46

Rašydamas apie Pretorijaus žodyno ryšius su ankstesniais žodynais, V. Drotvinas abejoja, ar jam buvęs panaudotas XVII a. vidurio anoniminis rankraštinis „Lexicon Lithuanicum“ (Lex). Tačiau yra duomenų, aiškiai rodančių, kad šiuo žodynu jis yra naudojėsis. Tai rodo keletas dalykų. Visų pirma – nereti lietuviškų atitikmenų sutapimai abiejuose žodynuose. Ypač daug įrodomosios galios turi čia naujadarinių žodžių bei žodžių junginių sutapimas, plg.:

C

- Abhandlung. Nuprekiūjimas, ū. M.*
I, p. 20
- Beutelschneider. Maskeľninkas, ū. M. I, p. 331*
[čia, matyt, iš pradžios buvo nusirašytas žodis su klaida (su k vietoj n), bet apsižiūrėjus viršų prirašyta n, taigi suvoktas įtikimesnis *maškelninkas*, nors ir neišbraukta k]
- Comet. Dangaus Rykšte, es. Sglūt-Šwaižde, es. Šwaižde fu ūdega. F.*
I, p. 431 [čia įdėtas dar trečias junginys]
- Decem. Lutter. Klebón-Patóbet-Pinningai.*
I, p. 453

<i>Farb Keßel Kros-Katilas</i>	p. 34a
<i>Freystadt walnmiestis, walnybes miestis</i>	p. 37a
<i>Horn geld ragpennigai, Bandpennigai</i>	p. 51
<i>Schlafffelz Naktkailiniai</i>	p. 75
<i>Wurmkraut Kirmel Zoles</i>	p. 108

<i>Farb=Keßel Kros-Kátilas, ô Pl.</i>	I, p. 634
<i>Frey=Stadt. Waln-Méistas f. Walnybes Miest= [nepirrašyta galūnė]</i>	I, p. 709
<i>Horn=Geld. Rag-Pinningai. Band-Péningai. Ragi-nnės</i>	I, p. 974
<i>Schlaff=Petz. Nakt-Kailinei, û Pl. M.</i>	II, 436
<i>Wurm=Kraut. Kirmel-Zóles, û. F.</i>	II, p. 1021

Šitokie naujadarinių žodžių, ypač tų, kurie nepastebėti kituose XVII–XVIII a. lietuvių rašto paminkluose (pvz.: *bandpenigai, ragpenigai, kroskatilas, mašnelninkas, naktkailiniai, nuprekiojimas*) sutapimai negali būti atsitiktinis dalykas. Jie atsiradę C arba tiesiogiai panaudojus *Lex* arba, kaip mano

V. Urbutis³, turėję bendrą mums dar nežinomą rankraštinių prototipą.

Pretorijaus žodyno sąsąją su anoniminiu *Lex* rodo taip pat tam tikri vokiškosios dalies sutapimai, ypač kai joje pateikiami žodžių junginiai bei aprašomojo pobūdžio posakiai, plg.:

Lex

<i>Auffschlag am Rock atratai, upßlegai, gallai attr[...]</i>	p. 9a
<i>Beute der Bienen auffm Baum drawie</i>	p. 16a
<i>bißchen so man mit 2 Fingern faßen kan ßnypßnele</i>	p. 18
<i>englisch Kreyd Mielina Kreida, F.</i>	p. 30

Kaip matyti, čia bemaž visur sutampa ne tik lietuviškosios, bet ir vokiškosios dalies junginiai (išskyrus kai kurių žodžių galūnes ir pirmąjį pavyzdį, kuriame *Lex* nebaigtas rašyti trečiojo lietuviško atitikmens galas, o *C* – prirašytas ketvirtas atitikmuo *Atloßas, ô. M.*). Be to, pažymėtina, kad aprašomojo pobūdžio sutampantieji žodžių junginiai dažniausiai pasitaiko ne pagrindiniame abiejų žodynų tekste, o papildymuose. Tai remia V. Urbutio prielaidą, kad turėjęs būti tų dviejų žodynų bendras rankraštinių prototipas ir kad iš to prototipo ar *Lex* kai kurie žo-

C

<i>Auffschlag am Rock. Atratai. Upszlegai û Pl. M. Gallai atriesti, û. M. pl. Atloßas, ô. M.</i>	I, p. 168
<i>Beute der Bienen auffm Baum Drawis, iês.</i>	I, p. 331
<i>Bißchen so man mit 2 fingern faßen kan: Sznyppßnele</i>	I, p. 355
<i>Englische Kreid. Mielina Kreida, ôs. F.</i>	I, p. 559

džiai bei posakiai į *C* galėjo būti įtraukti vėliau, jau parašius šio pastarojo pagrindinį tekstą.

Kad Pretorijaus žodynas yra susijęs su *Lex*, šioks toks rodiklis gali būti ir ne visai retai pastebima lietuviškų atliepinių identiška išdėstymo tvarka, nors apskritai *C* sandara gerokai skiriasi nuo *Lex* (pastarajame, priešingai negu *C*, nepateiktos nei vardažodžių kilmininko galūnės, nei veiksmažodžių asmens formų galūnės, nei giminės kategorijos santrumpinės nuorodos *M., F.*, nekaltant jau apie tai, kad jame nėra iliustracinių biblijos ištraukų).

³ V. U r b u t i s, 1728 m. Klaipėdiškių žodyno leksikografiniai šaltiniai, – B XXIII(1), 1987, 74.

Taigi, man rodosi, yra pakankamai duomenų, leidžiančių suponuoti Pretorijaus naudojimąsi anoniminiu *Lex*. Tačiau į klausimus, kokiu laipsniu ir kaip (tiesiogiai ar per spėjama prototipą) C autorius yra susijęs su tuo anoniminiu rankraštiniu žodynu, tiksliau ir konkrečiau turėtų atsakyti specialūs gretinamieji filologiniai tyrinėjimai.

Didžioji V. Drotvino įžanginio straipsnio dalis (apie 2/3) skirta Pretorijaus žodyno leksikos ir jo sandaros charakteristikai. Čia konstatuojama, kad gausiausias ir įvairiausias šio žodyno sluoksnis esąs liaudinė leksika bei frazeologija (p. XV). Jame atsispindintos svarbiausios tiek materialinio, tiek dvasinio gyvenimo sritys: kasdienė žmogaus buitis, socialiniai santykiai, religinės, moralinės, kultūrinės sąvokos. Visų šių sričių leksikai bei frazeologijai pailustruoti pateikiama pavyzdžių, tarp jų ir daugeliui kitų senojo periodo raštų nebūdingų archaizmų: *gaižės* „apatinės kelnės, Unterhosen“ II, 826, *lykuva* „maras, Pestilenz“ II, 201, *pavirpas* „grytelninkas, Instmann“ I, 1118 ir kt.

Apie knyginę C leksiką įžanginiame straipsnyje nerašoma, todėl apie žodyno autoriaus kalbinę kūrybą veitui išklotume kokios nors informacijos. Tikrai probėkėmiais paliečiama čia ir skolintinė leksika: tenkinamasi daugiausia keliomis pastabomis apie vad. tarptautinius žodžius (p. XVII–XVI–II), kurių ne vieno „tarptautiškumas“ anuo metu labai abejotinas (ypač tokių, kaip *anyžas*, *kapteinis* ir pan.). O būtų įdomu skaitytojui (ir ne tik lingvistui) sužinoti, kokią % šio žodyno lietuviškoje dalyje sudaro, pavyzdžiui, germanizmai, kurių, kaip matyti iš kitų ano meto rašto paminklų, jau nemaža buvo įsiveisusių prūsiniėje rašomosios kalbos atšakoje.

Apakritai C žodyno leksikos charakteristika yra fragmentiška, dar laukianti specialių lingvistinių tyrinėjimų. Tokius tyrinėjimus turėtų palengvinti prie publikacijos ketvirtosios dalies pridėta lietuviškų atitikmenų rodyklė. Bet joje neturėtų būti aiškinamos žodžių reikšmės taip, kaip *Lex* fotokopiniame leidime, kur vienu žodžių reikšmės aiškinamos, o kitų ne, ir nenuaistatyti griežtesni aiškinamųjų žodžių atrankos kriterijai (todėl kartais nurodomos plačiai žinomų, o nenurodomos retų, daug kam negirdėtų žodžių reikšmės, be to, nereta ir klaidingo reikšmių aiškinimo atvejų).

Daug detalesnė už C leksikos bei frazeologijos charakteristiką yra įžanginio straipsnio pabaigoje (p. XVIII–XXIV) pateikta šio žodyno sandaros analizė. Čia plačiai rašoma apie lietuviškosios dalies atitikmenis (pasitelkiama ir statistinių duomenų), apie žodžio lizdo struktūrą, gramatinių pa-

žymų tipus ir kt. žodyno formos dalykus. Iš sandaros analizės daroma visai pagrįsta išvada, kad „vair daždžių gramatinių kategorijų išskėlimu ir jų žymėjimo priemonių sistemingu vartojimu, veiksmazodžių pagrindinių formų nurodymu *Clavis Germanico-Lithvana* gerokai pranoksta ankstesnius žodynus anoniminių *Lexicon Lithuanicum* ir Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (p. XXII).

Po įžanginio straipsnio, kuris yra pirmoji išsamesnė studijėlė apie žymų XVII a. lietuvių leksikografą Frydrichą Pretorijų Vyresnįjį, ir minėtų šio straipsnio santraukų bei sutrumpinimų sąrašo eina svarbiausioji recenzuojamojo leidinio dalis – žodyno faksimilės. Jos išspausdintos ofsetiniu būdu baltame gerame popieriuje, todėl gana ryškios, lengvai skaitomos (tai, be abejo, lėmė ne tik fotografo meistriškumas, bet ir rankraščio autoriaus aiški, stamboka, kaligrafinė ir kiek stilizuota antraštinių vokiškų žodžių ir jų lietuviškų atitikmenų rašyba). Apakritai leidinys yra puošnus, tipografiniu atžvilgiu nenusileidžiantis nė Vakarų Europoje išspausdintiems tokios rūšies leidiniams. Už tai pagirtina tiek Mokslo ir enciklopedijų leidykla, kuri rizikuodama imasi tokių finansiskai nuostolingų leidinių, tiek „Spindulio“ spaustuve, gebanti taip gražiai juos išleisti. Tačiau didžiausio pagyrimo čia nusipelno V. Drotvinas, ryžęsis imtis tokio sunkaus, didelio kruopštumo ir atkaklumo reikalaujančio darbo – publikuoti ir komentuoti senuosius mūsų žodynus, pasirodžiusius Prūsų Lietuvoje. Tokio jo darbo rezultatai yra be galo svarbūs: ne tik padaro prieinamus mokslui neįkainojamos vertės lietuvių rašto paminklus, bet ir apsaugo juos nuo išnykimo galimų stichinių nelaimių atvejais.

Jonas Palionis

Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz Memoriae Dicata, Edenda curavit Wojciech Smoczyński, Cracoviae: Universitas, MCMXCV, 583 p.

Данный сборник посвящен памяти выдающегося польского лингвиста Яна Сафаревича (1904–1992), признанного специалиста в области классической филологии, индоевропейского и балто-славянского исторического языкознания, профессора и почетного доктора Краковского Ягеллонского университета, почетного доктора Вильнюсского университета.

Том содержит материалы международной конференции „Язык во времени и простран-